

Dragovan Šepić

SLOVENC I JADRANSKO PITANJE U PRVOM SVJETSKOM RATU*

(Referat na XIV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev
v Novi Gorici septembra 1968)

Za razumijevanje gledišta slovenskih stranaka i javnosti prema pitanju granica s Italijom potrebno je imati na umu da je dio Slovenaca, onaj u Beneškoj Sloveniji, potpao pod Italiju prilikom njenog ujedinjenja 1866. i da se posljednjih godina pred rat u Slovenskom Primorju i Istri vodila vrlo oštra nacionalna borba s Talijanima. Talijanska liberalna stranka, koja je predstavljala talijansku buržoaziju, očajnički se borila da sačuva privilegirane pozicije koje je imala u Goriškoj, Trstu i Istri i priječila Slovencima da u tim krajevima dodju do svojih punih nacionalnih prava i da sudjeluju u javnom životu prema svojoj brojčanoj snazi. Između radničkih stranaka dvaju naroda, Jugoslavenske socijaldemokratske i Talijanske socijaldemokratske stranke, postojala je politička suradnja, ali u pogledu rješenja nacionalnog pitanja nisu imali suglasna gledišta. Oni su se doduše jedni i drugi zalagali za rješenje nacionalnog pitanja na bazi nacionalnih autonomija, i slagali se u suzbijanju buržoaskog nacionalizma i napose talijanskog iredentizma, ali Jugoslavenska socijaldemokratska stranka pred rat se sve više orijentirala ka ideji južnoslavenske federacije u kojoj bi se našli Goriška, Trst i Istra, dok su, talijanski socijaldemokrati biti protiv priključenja Trsta, Gorice i zapadne i južne Istre južnoslavenskoj državi bilo u okviru Austro-Ugarske ili van nje i u njihovim su se redovima javljali glasovi u prilog stvaranja jedne autonomne talijanske jedinice koji bi s Trstom kao centrom obuhvatila teritorije nastanjene pretežno talijanskim stanovništvom.

Kod Slovenaca je uoči rata u odnosu prema Talijanima jedno od najvažnijih pitanja bio Trst. U njemu je iz godine u godinu jačao slovenski elemenat, razvila se ondje slovenska buržoazija i jak proletarijat, tako da se očekivalo da će s vremenom Slovenci u Trstu ne samo postići ravnopravnost s Talijanima nego postati ondje i dominantan ekonomski i politički faktor. Među Slovencima je u to vrijeme misao ujedinjenja Južnih Slavena bila već jako razvijena. Jedni, pristaše Slovenske ljudske

* Opomba uredništva: Referat je bil objavljen v slovenščini v »Goriških srečanjih« III (1968), št. 15-16, str. 13—23, vendar ga objavljamo v originalnem jeziku še enkrat, ker menimo, da je prav, če se z njim seznani čim širši krog zgodovinarjev.

stranke i Jugoslavenske socijaldemokratske stranke, predviđali su ujedinjenje u okviru Monarhije odnosno Podunavske konfederacije, dok su drugi, dio liberalaca i veći dio omladine, bili pristaše potpunog oslobodjenja Slovenaca, Hrvata i Srba od Austro-Ugarske i njihova ujedinjenja sa Srbijom u nezavisnu zajedničku državu. Svi su oni gledali u Trstu najvažniju luku ne samo Slovenije nego i cijele buduće Jugoslavije. U martu 1914. (26. in 27. III.) tršćanska »Edinost« je pisala da je Trst jedini emporij svih slovenskih teritorija, najvažnija luka svih jugoslavenskih zemalja, da on ne smije biti niti njemački niti talijanski, a Slovenci da su najizloženija predstraža jugoslavenstva koje treba da podupiru svi Južni Slaveni, a u aprilu iste godine (27. IV.) prilikom sastanka talijanskog i austrijskog ministra vanjskih poslova u Opatiji, »Edinost« je upozoravala da je opstanak Slovenaca u opasnosti sve dok ne osvoje Trst.

Kad su hrvatski politički emigranti, na čelu s Antom Trumbićem i Franom Supilom, prvih mjeseci nakon izbijanja rata kod sila Trojnog sporazuma pokrenuli pitanje oslobodjenja Hrvata, Slovenaca i Srba Austro-Ugarske i njihova ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom vodili su računa o stavu Slovenaca i posebnu pažnju posvećivali granicama s Italijom. Mada u to vrijeme nije u emigraciji bilo slovenskih političkih predstavnika, oni su prilikom svojih prvih nastupa za Slovence uvijek tražili striktnu etnografsku liniju. Za njih je granica prema Italiji bilo jedno od bitnih pitanja ujedinjenja. Već prilikom prvih sastanaka hrvatskih političkih emigranata složili su se da treba pošto poto zapriječiti da Italija ostvari svoje pretenzije na slovenske i hrvatske teritorije na Jadranu i, ukoliko se ne bi moglo osigurati potpuno ujedinjenje svih slovenskih i hrvatskih zemalja, da bi bilo bolje da te teritorije ostanu pod Austrijom nego pod Italijom, jer bi Italija nastojala da ih što brže i najkraćim putem potalijanci. Oni su već u to vrijeme odbijali svaku misao o etapnom, postepenom ujedinjavanju, jer su se bojali da bi ono moglo dovesti u pitanje opstanak hrvatskog i pogotovo slovenskog naroda. Za slovenski je narod naime bilo od životne važnosti da svoje oslobodjenje od Austro-Ugarske i ujedinjenje s Hrvatima i Srbima ne plati teritorijalnim žrtvama koje bi ga mogle toliko osakatiti da bi sam njegov opstanak došao u pitanje, a to bi bilo ako bi Italija uspjela dobiti teritorije koje je tražila propaganda što se tada vodila u Italiji za napuštanje neutralnosti i koje je talijanska vlada zahtijevala kao uvjet za svoj ulazak u rat na strani sila Trojnog sporazuma.¹

Trumbić i Supilo su to dobro shvaćali. U memorandumu o jugoslavenskom pitanju koje je Supilo podnio početkom novembra 1914. ruskom ambasadoru u Francuskoj Izvoljskom i francuskom ministru vanjskih poslova Delcasséu, tražio je za buduću jugoslavensku državu Goricu-Gradišku, Trst i Istru,² a kad ga je Izvoljski zamolio da iznese maksimum do kojeg bi se moglo izići ususret Italiji, Supilo je u posebnom memo-

¹ D. Šepić, Trumbićev 'Dnevnik', Historijski pregled, Zagreb, 1959, br. 2; str. 167—168.

² D. Šepić, Pisma i memorandumi Frana Supila (1914—1917), Beograd 1967, str. 16.

randumu dokazivao neopravdanost talijanskih težnji na istočnu obalu Jadrana. On je doduše priznao da u Trstu Talijani sačinjavaju većinu, ali je isticao da je Trst okružen čisto slovenskim zaledjem i da ga ekonomski interesi vezuju uz pozadinu, te ustao protiv toga da Trst pripadne Italiji. Kao kompromisno rješenje je predvidio da Trst postane slobodan grad po uzoru hanzeatskih gradova sjeverne Njemačke.³

Srpska vlada nije imala isti stav u pogledu granica prema Italiji. Kada je predsjednik srpske vlade Nikola Pašić 21. septembra 1914. dao instrukcije srpskim poslanicima o granicama na koje pretendira Srbija poslije rata, obuhvatio je i slovenske teritorije, označivši da bi granična linija »zgodnom vododelnicom« obuhvatila Kranjsku i spustila se u Istru, koja bi se mogla s Italijom podijeliti, ukoliko bi ona ušla u rat.⁴ U to vrijeme on još vjerovatno nije bio dobro informiran o slovenskim etnografskim granicama, a znao je da sile Trojnog sporazuma nastoje privući Italiju na svoju stranu, pa je nastojao formulirati takvu granicu koja bi mogla biti prihvatljiva i za talijansku vladu i javnost. Nije sigurno da je u to vrijeme već imao u rukama promemoriju o Slovencima koju je napisao slovenski etnograf Niko Županič, koji je već duže vremena živio u Srbiji kao kustos Etnografskog muzeja u Beogradu. Nakon cerske bitke Županič je nastojao da ga Pašić primi ali bez uspjeha, na što je Županič napisao tu promemoriju koju je predao otpravniku poslova ruskog poslanstva Strandtmannu a kopije poslao srpskom ministarstvu vanjskih poslova, članovima vlade i političarima. Tu je on objašnjavao potrebu ujedinjenja Slovenaca sa Hrvatima i Srbima u zajedničkoj državi, posebno ističući strategijsku važnost Slovenije i upozoravajući na važnost Trsta. Kao slovenske teritorije Županič je tu označio ne samo Gorišku-Gradišku, Trst i Istru nego i Benešku Sloveniju.⁵

Sličan teritorijalni program o težnjama slovenskog naroda iznijeli su publicist Leonard Lenard i urednik tršćanskog lista »Jugoslavije« Andre Munih. U memorandumu koji su 9. oktobra 1914. predali ruskom konzulu u Veneciji za srpsku vladu objašnjavali su potrebu priključenja Slovenije budućoj Jugoslaviji i među slovenskim teritorijama spomenuli su Gorišku, Trst, Istru i Benešku Sloveniju. Taj je memorandum ruski konzul poslao srpskom poslanstvu u Rim i Trumbić ga je preveo na hrvatskosrpski za potrebe srpske vlade.⁶

Upoznavanje s težnjama slovenskog naroda bilo je za Trumbića i Supila od najveće važnosti jer je pitanje ujedinjenja Slovenije za njih, kao i za ostale hrvatske emigrante, bilo ključno pitanje od kojeg je zavisilo da li će se Hrvatska ujediniti sa Srbijom. To gledište dobro ilustrira Trumbićeva reakcija na izjave ruskog poslanika u Crnoj Gori Aleksandra Giersa o Sloveniji. Giers je naime rekao Trumbiću 24. decembra 1914. da problem Hrvatske neće na budućoj konferenciji mira predstavljati većih

³ Isto, str. 32—33.

⁴ V. Vučković, Iz odnosa Srbije i Jugoslovenskog odbora, Istorijski časopis XII-XIII, Beograd 1963, str. 349.

⁵ N. Županič, O Slovencima, New York 1915.

⁶ Arhiv Jugoslovenskog odbora u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

teškoća, već da su u pitanju samo Trst sa Slovenskim Primorjem i da je Slovenija »čvor«, da je to »europsko pitanje radi izlaza hinterlanda na Jadran«, te raspravljao s Trumbićem o mogućnosti da se poslije rata stvori reducirana Austrija u kojoj bi u federalističkom uređenju ostali osim Nijemaca i Madjara, takodjer i Česi sa Slovancima i Slovenci. Trumbić se u razgovoru tome usprotivio i uvjeravao Giersa u štetnost takve kombinacije. Njegovo je mišljenje bilo da se pitanje Hrvatske ne može odvojiti od pitanja Slovenije, da »sve slovenske i hrvatske zemlje moraju biti u jednoj državi, koja god bila i da Hrvati« — kao što je pisao Supilu 31. decembra 1914 — »treba da ovu misao drže kao ugaoni kamen, jer ako Slovenija bude od nas odijeljena, Hrvati, i to većina, ne će htjeti da dodju pod srpskog kralja i tražit će za sebe posebnu državu.«⁷

Trumbić je stoga nastojao da što više političkih ljudi iz Slovenije dodje u emigraciju da zastupaju pred silama Trojnog sporazuma misao ujedinjenja Slovenaca s Hrvatima i Srbima. Kada su u Italiju došli srpski političari iz Bosne i Hercegovine Nikola Stojanović i Dušan Vasiljević, poslani od Pašića da zajedno s hrvatskim i slovenskim emigrantima osnuju Jugoslavenski odbor, Trumbić je odlagao osnivanje Odbora sve dok se ne priključe slovenski predstavnici. Na sastanku u Rimu održanom početkom novembra 1914. odlučeno je da jedan od prvaka jugoslavenske nacionalističke omladine Ljubo Leontić podje u Trst da ondje preko omladinskih veza poruči slovenskim prvcima kako je potrebno da dodju u emigraciju slovenski predstavnici a po mogućnosti i predstavnici istarskih Hrvata. Leontić je uspio prenijeti poruku a da nije morao lično poći u Trst i uskoro primio odgovor da će slovenski delegati stići što je moguće prije.⁸ Pored toga, Trumbić je uputio pismo predsjedniku političkog društva »Edinost« u Trstu Otokaru Rybažu, tražeći da se upute u emigraciju delegati iz slovenskih zemalja, posebno Trsta i Istre, kao i iz banovine Hrvatske. Trumbić je upozorio Rybaža da se Trst nalazi »u najvećoj opasnosti da bude izgubljen za slavenstvo«.⁹

Time je bila uspostavljena veza između emigracije i »Edinosti«. Uskoro za tim došao je u Italiju Županić, koga je poslao Pašić da odande održava veze s ljudima u Sloveniji, a u inozemstvo je prebjegao u sporazumu s Gregorom Žerjavom i Albertom Kramerom i Bogumil Vošnjak, koji se, međutim, nije odmah priključio emigrantima u Rimu, već je počeo pisati brošuru »La question de Trieste«. U Italiju je došao iz Rusije i omladinac Janko Lavrin koji je suradjivao s Leontićem u prvim akcijama jugoslavenske omladine u emigraciji.

U to je vrijeme talijanska vlada već bila odlučila da udje u rat ali prije toga je željela da ispita kakvo bi bilo držanje Slovenaca i Hrvata Goriške i Istre ako talijanska vojska prodre u te krajeve. Talijanski ministar vanjskih poslova Sonnino poslao je u Trst u tu svrhu bivšeg

⁷ D. Šepić, Iz korespondencije Frana Supila 1914—1917, Arhivski vjesnik I, Zagreb 1958, str. 283—284.

⁸ Lj. Leontić, O Jugoslovenskom odboru u Londonu, Zagreb 1961, str. 18—19.

⁹ Arhiv Jugoslavenskog odbora. Odlomci pisma objavljeni su u D. Šepić, Gradja o radu istarskih predstavnika u Jugoslavenskom odboru, Vjesnik Histo-rijskog arhiva u Rijeci i Pazinu XI-XII, Rijeka 1966-1967, str. 226.

talijanskog vicekonzula u Trstu Carla Gallija koji je u tajnim razgovorima s prvacima »Edinosti« održanim od 10. do 18. januara 1915, rekao da ga je poslao Sonnino s nalogom da stupi u dodir sa Slovencima kako bi se našla baza za sporazum, jer Italija ulazi uskoro u rat protiv Austrije i traži Goricu, Trst i Istru sa zaledjem i to crtom koja obuhvaća Julijske Alpe s Postojnom i Rijekom. Ako se sa Slovencima postigne sporazum i oni pristanu na granicu Julijskih Alpi, Italija bi onda reducirala svoje zahtjeve i granica bi išla preko Julijskih Alpi od Postojne južno na Labin.

Prvaci »Edinosti« su odmah poslali u Rim Josipa Mandića da Trumbića obavijesti o razgovorima s Gallijem, istakavši da su Galliju dali evanzivne odgovore. Trumbić je poručio u Trst da ne smiju pristati ni na kakve teritorijalne ustupke, jer ih narod nije za to ovlastio. Stoga treba da odgovore Galliju da se ne mogu odreći slovenskih zemalja, koje dopiru do austrijsko-talijanske granice, pa je čak i prelaze. »Ako bi Italija dobila austrijski Friul, na koji nemamo nacionalnih pretenzija« — poručivao je Trumbić — »bilo bi pravedno da nas kompenzira time, što bi nam za uzvrat za našu pomoć u tom pravcu imala vratiti zemlju na kojoj žive Slovenci oko Cividada (Cividale)«. Slovenci ne smiju pristati ni na kakve teritorijalne ustupke, već treba da javno pokažu da su protiv talijanskih pretenzija i stoga moraju sazivati skupštine i čak sakupljati dobrovoljce, jer se za Slovence i Hrvate tih krajeva radi o biti i ne biti. Ujedno je molio da se održi sastanak predstavnika slovenskih, hrvatskih i srpskih stranaka na kojem bi se informiralo o talijanskim namjerama i o akciji emigracije, a osim toga Jugoslavenskom odboru dalo punomoć i delegiralo nove članove, naročito iz Slovenskog Primorja i Istre.

Prvaci »Edinosti« su odmah poduzeli korake da se održi takav sastanak, sami su pak već 11. februara 1915. sastavili za Trumbića i Supila punomoć u kojoj ih ovlašćuju da zastupaju misao nerazdruživosti »Primorja s našim Trstom« s ostalim slovenskim i hrvatskim krajevima.

Uskoro nakon toga talijanska vlada je povelala pregovore sa silama Trojnog sporazuma i tražila na Jadranu Gorišku-Gradišku, Trst, dio Kranjske, Istru s otocima Cres i Lošinj kao i Dalmaciju do Neretve. Sile Trojnog sporazuma su već u prvom svom odgovoru obećale Italiji sve teritorije koje je tražila na sjevernom Jadranu, tako da se pregovaralo samo još o Dalmaciji. Za pregovore je uskoro saznao Supilo, koji je u to vrijeme bio u Petrogradu, i o tome obavijestio vladu i Trumbića. Jugoslavenski odbor, koji još nije bio konačno konstituiran ali je već djelovao, protestirao je protiv toga a protestirala je i srpska vlada, a u Trstu je 11. aprila održan sastanak predstavnika nekih slovenskih i hrvatskih opozicionih stranaka, na kojem su se svi izjasnili za ujedinjenje sa Srbijom a protiv talijanskih težnji, ističući da nikada neće pristati da svoje sadašnje ropstvo, koje smatraju privremenim, zamijene smrću koja bi ih čekala ako padnu pod Italiju i odlučili da se talijanskoj vojsci pruži otpor. Međutim, ruska vlada je preko novinara Svatkovskog, koji je bio veza ruskog ministarstva vanjskih poslova s jugoslavenskom kao i češkom emigracijom, izvršila na njih pritisak, tako da su na drugom

sastanku koji su održali u Trstu 18. aprila zauzeli pomirljiv stav. Prema izvještaju Svatkovskog, odlučili su da će se iz obzira prema Rusiji držati mirno prema talijanskim trupama, i u tu svrhu su izradili tekst proglasa koji će se uputiti stanovništvu prilikom nadiranja talijanske vojske. No u rezoluciji su istakli da se nikako ne mogu složiti sa ustupanjem bilo kojeg jugoslavenskog teritorija Italiji. Na tom sastanku je bilo odlučeno da podju u emigraciju slovenski narodni zastupnik iz Trsta u bečkom parlamentu Gustav Gregorin i hrvatski zastupnik u istarskom saboru Dinko Trinajstić.¹⁰

Kao što su neke slovenske i hrvatske građanske stranke tako je i Jugoslavenska socijaldemokratska stranka, koja je tada imala svoje sjedište u Trstu, zauzela stajalište prema talijanskim težnjama. Prema svjedočanstvu jednog od prvaka te stranke Henrika Tume, na povjerljivom sastanku predstavnika Jugoslavenske i Talijanske socijaldemokratske stranke postignuta je suglasnost da Trst s okolicom treba da postane nezavisnim slobodnim gradom kojemu bi se priključili miljski poluotok, pozadina Trsta do Krasa i okolni Kras s Tržičem (Monfalcone), tako da bi se na zapad protezao do Soče.¹¹ Taj program, o kojem — čini se — nemamo drugog svjedočanstva osim Tuminog, bio je očito uperen protiv aneksionističkih težnji Italije koja se tada spremala na rat protiv Austro-Ugarske, ali ni jedna ni druga stranka nisu vodile propagandu u tom smislu tako da je ostao nepoznat ne samo široj javnosti nego i u stranačkim redovima.

Pregovori sila Trojnog sporazuma s Italijom završili su potpisivanjem tajnog Londonskog ugovora od 26. aprila 1915. Talijanski su zahtjevi, najviše zaslugom ruskog ministra vanjskih poslova Sazonova, nešto smanjeni, ali samo u Dalmaciji. Granica koju je Italija tražila na sjevernom Jadranu bila je prihvaćena bez ikakve ispravke od Trbiža razvodjem Julijskih Alpi preko Snežnika do Kvarnera uključujući u talijanski teritorij Kastav, Matulje i Volosko, ali ne Rijeku. Tim je ugovorom oko trećina slovenskog naroda bila osuđena da potpadne pod Italiju. Obala koja nije bila obećana Italiji predviđena je za podjelu između Crne Gore, Srbije i Hrvatske, što je očito pokazivalo da se isključuje ujedinjenje Hrvata i Slovenaca sa Srbijom i Crnom gorom. O slovenskim teritorijama koji nisu bili obećani Italiji nije u Londonskom ugovoru ništa rečeno ali vjerojatno se zamišljalo da ostanu i dalje u Austriji.

Kad se tjedan dana po potpisu Londonskog ugovora u Parizu Jugoslavenski odbor 30. aprila 1915. konačno konstituirao, Gregorin još nije prešao granicu a Vošnjak još nije došao u Pariz tako da je od Slovenaca bio prisutan samo Županič. U Odbor su od Slovenaca ušli Gregorin, Vošnjak i Županič. Predsjednikom je izabran Trumbić a tajnički poslovi su bili povjereni tršćanskom dopisniku zagrebačkog »Obzora« Josipu Jedlowskom.

¹⁰ O sastancima u Trstu iscrpnije u D. Šepić, Misija Carla Gallija u Trstu u siječnju 1915, Anali Jadranskog instituta JAZU II, Zagreb 1958. Tu je u napomenama citirana i literatura o toj misiji.

¹¹ H. Tuma, Iz mogega življenja, Ljubljana 1937, str. 351.

Slovenski predstavnici stoga i nisu sudjelovali u sastavljanju memoranduma koji je Jugoslavenski odbor predao 6. maja 1915. francuskoj vladi. Međutim, u njemu se i bez toga dobro objašnjava težnja Slovenaca da se ujedine zajedno s Hrvatima i Srbima Austro-Ugarske sa Srbijom i Crnom gorom i beskompromisno traži za buduću južnoslavensku državu Južnu Korušku i južnu Štajersku, Kranjsku i Gorišku, Trst i Istru. Memorandum posebno objašnjava ekonomske razloge za priključenje Trsta južnoslavenskoj državi.¹²

Jugoslavenski odbor je iz Pariza krenuo u London, gdje je odredio svoje sjedište. Ondje je pripremio »Manifest britanskom narodu i parlamentu« u kojem je iznio svoj program. Na uporno inzistiranje pobornika jugoslavenskog ujedinjenja Seton-Watsona, Steeda i Evansa morao je kompromisnije iznijeti svoj teritorijalni program kako ne bi izazvao reakciju Italije, koja se je pripremala da uskoro napadne Austro-Ugarsku. U manifestu, koji su potpisali i slovenski članovi Odbora, iznosi se da Južni Slaveni žive u »znatnom dijelu« Istre, Trsta i Gorice s Gradiškom, u Koruškoj i Kranjskoj.¹³

Bogumil Vošnjak, koji je u to vrijeme već došao u London, bio je — kao i ostali slovenski i hrvatski članovi Odbora — neugodno iznenadjen stavom koji su zauzimali britanski službeni i neslužbeni krugovi prema pitanju granice s Italijom. Već iz razgovora s Evansom, Steedom i Seton-Watsonom, Vošnjak je vidio da oni smatraju da bi Jugoslavenski odbor morao pristati na kompromisno rješenje pitanja granice s Italijom, jer bi jedino na taj način mogao postići da talijanska vlada odustane od svog protivljenja jugoslavenskom ujedinjenju koje je predstavljalo najveću zapreku u diplomatskoj borbi za ujedinjenje. Vošnjak je posjetio 3. maja de Bunsena u Foreign Officeu da mu izloži potrebu ujedinjenja Slovenaca s Hrvatima i Srbima, jer je pitanje Slovenije ostalo van ikakvih diplomatskih dogovora a veliki dio slovenskih teritorija je bio obećan Italiji. Iz napomena koje su na Bunsenov izvještaj o razgovoru s Vošnjakom zapisali viši službenici Foreign Officea vidi se da su oni bili mišljenja da će jugoslavenska država, ukoliko se formira, uključiti i Sloveniju »koju — kao što je zapisao Clerk — ne traže niti Italija niti Ugarska a premala je da bude nezavisna«. Britanski ministar vanjskih poslova je, međutim, zapisao 5. maja: »Za sada mi ne možemo ništa učiniti.«¹⁴ Dne 27. jula su Vošnjak, Gregorin i Trinajstić posjetili Bunsena da mu pokažu etnografske karte, vjerojatno izradjene od Županića, o slovenskim teritorijama, ističući tom prilikom da jedino snažna jugoslavenska država u kojoj bi bile Slovenija i Hrvatska autonomne mogu zadržati njemački prodor na Jadran. Oni su tom prilikom spomenuli da Slovenci i Hrvati na istočnoj obali Jadrana koji su bili antiaustrijski razpoloženi sada, kada su saznali da su njihovi krajevi obećani Italiji, očekuju zaštitu od Austrije, jer se ne mogu nikada pomiriti s talijanskom vlašću i ako Italija

¹² F. Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919, Zagreb 1920, str. 32.

¹³ Isto, str. 37.

¹⁴ Arhiv Foreign Officea u Public Record Officeu u Londonu.

anektira njihove krajeve Slovenci neće moći da se odupru nastojanjima koje će sigurno praviti Njemačka da ih iskoristi kako bi se iz tih krajeva Talijani otjerali.¹⁵

Slične ideje je razvijao Vošnjak u »Slovenskoj spomenici« koju je napisao još prije odlaska u emigraciju i koja se, kao što on tvrdi u svojim memoarima, slučajno pojavila u Londonu. U njoj je iscrpno iznijeto slovensko pitanje, a posebno poglavlje je posvećeno nacionalnoj borbi u Primorju i Trstu. Vošnjak ističe da je u ekonomskom interesu Trsta da pripadne jugoslavenskoj državi i da proširenje Italije do Postojne ne bi Trstu moglo dati dovoljno jako zaledje. Prema njemu, Slovincima bi priključenje Trsta Italiji zadalo smrtni udarac, jer ekonomska snaga Slovenaca leži u Primorju, ondje žive jedni uz druge Slovenci i Hrvati, ondje postoji kovačnica jugoslavenske misli. Vošnjak završava, da jedino u slučaju ako ideja jugoslavenskog jedinstva ne bude žrtvovana, jugoslavenstvo može biti u stanju da se uspješno odupire nastojanjima Nijemaca da se učvrste u Trstu.¹⁶

Vošnjak spominje da se Supilo isprva protivio predavanju posebne slovenske spomenice Saveznicima, ali da je kasnije popustio.¹⁷ Supilo je naime po povratku iz Rusije bio pod teškom impresijom razgovora sa Sazonovim. Sazonov mu je izjavio da ne vjeruje u mogućnost ujedinjenja katoličkih Hrvata i Slovenaca s pravoslavnim Srbima i da se Rusija ne može založiti za program njihova ujedinjenja. Sazonov je i Ljubomiru Stojanoviću i Aleksandru Beliću, koje je Pašić poslao u posebnu misiju u Petrograd, 6. maja otvoreno izjavio: »Ako bi zbog Kranjske Rusija morala i jedan dan duže ratovati ona bi napustila njeno oslobođenje«.¹⁸

Stvar ujedinjenih Slovenaca s Hrvatima i Srbima stajala je vrlo loše. U pregovorima koje su Saveznici u ljetu 1915. vodili sa Srbijom kako bi je naveli da ustupi Bugarskoj Makedoniju i odustane od zahtjeva za Banatom, sve u cilju da privole Bugarsku i Rumunjsku na intervenciju na njihovoj strani, Srbiji su nudili kao kompenzaciju Bosnu i Hercegovinu, Slavoniju, Srijem, Bačku i jadransku obalu do rta Planke. Pašić je u augustu 1915. uspio da mu ruska, francuska i britanska vlada obećaju i Hrvatsku, a nakon toga je pitao ne bi li se pod pojmom Hrvatske u širem smislu moglo podrazumijeti i Sloveniju. Međutim, Sonnino se odlučno usprotivio da se Srbiji obeća Hrvatska. Tako je otpala i dalja diskusija o Sloveniji.¹⁹ Supilo je saznao za te pregovore i vidio da obećanjima što se daju Srbiji hrvatski teritoriji treba da budu podijeljeni između Italije i Srbije, a ostatak da se čuva za eventualne kasnije kompenzacije Mađarskoj. Stoga je 30. augusta intervenirao kod Edwarda Greya

¹⁵ Isti arhiv.

¹⁶ Arhiv Jugoslavenskog odbora.

¹⁷ B. Vošnjak, U borbi za ujedinjenu narodnu državu, Beograd - Zagreb 1928, str. 91 i 54—55.

¹⁸ D. Sepić, O misiji Lj. Stojanovića i A. Belića u Petrogradu 1915. godine, Zbornik Historijskog instituta JAZU III, Zagreb 1960, str. 462.

¹⁹ M. Toscano, La Serbia e l'intervento in guerra dell'Italia, Milano 1939; F. I. Notović, Diplomatička borba u godi prvoj mirovoj vojni I, Moskva—Lenjingrad 1947.

tražeći da se hrvatski narod ne kida ne komade kao podloga za kompenzacije nego neka se svi Hrvati, Slovenci i Srbi Austro-Ugarske shvate kao cjelina koja se ima osloboditi i ujediniti sa Srbijom, na što mu je Grey predložio neka se kod Pašića zauzme da srpska vlada pristane na ovu formulu: Bosna, Hercegovina, južna Dalmacija, Slavonija i Hrvatska bit će nakon rata slobodne i moći će odlučiti o svojoj sudbini. Supilo je pristao na Greyov prijedlog iako se u njemu jugoslavenstvo pitanje ne rješava u cjelini, jer se nadao da bi priznanje prava samoodredjenja u tom slučaju moglo dati osnova za rušenje Londonskog ugovora, a u Foreign Officeu su mu rekli da se pod Hrvatskom razumijevaju i slovenske zemlje koje nisu bile obećane Italiji. Taj prijedlog, međutim, nisu prihvatili ni Pašić ni Jugoslavenski odbor. Pašić, jer su se time dovodila u pitanje teritorijalna obećanja koja su Saveznici već dali Srbiji, a Jugoslavenski odbor, jer se plebiscit nije predviđao izričito i za Slovence.²⁰

Unatoč tome što je jugoslavenstvo pitanje stajalo kod Saveznika tako loše Jugoslavenski odbor je vodio u svim savezničkim i neutralnim zemljama uspješnu propagandu za program ujedinjenja Slovenaca, Hrvata i Srba Austro-Ugarske sa Srbijom i Crnom Gorom, posvećujući posebnu pažnju pobijanju talijanskih težnji na Jadranu i dokazivanju slavenskog karaktera istočne obale Jadrana. Na zaglavlju Odborova glasila na francuskom i engleskom jeziku (*»Yugoslav Bulletin«*, *»Bulletin Yougoslave«*) bila je otisnuta etnografska karta jugoslavenskih teritorija koju je izradio Županić i u njoj su bili obuhvaćeni i Beneški Slovenci. Odbor dakako nije vjerovao da bi buduća jugoslavenska država mogla postići te granice, jer je bio svjestan da će se morati odstupati od nje i naći neki kompromis s Italijom, ali ipak je smatrao da mora upoznati savezničku javnost o stvarnim etničkim odnosima u spornim krajevima na Jadranu. Na jugoslavensku propagandu je oštro reagirala talijanska štampa i vlada, nastojeći da prikaže Hrvate i Slovence kao vjerne sluge Habsburgovaca a Jugoslavenski odbor kao agenta Beča. Talijanska vlada je odlučno branila Londonski ugovor i odbijala svaku misao da bi se na drugoj obali Jadrana mogla stvoriti jedna velika jugoslavenska država.

U Velikoj Britaniji su pobornici jugoslavenskog ujedinjenja okupljeni oko *»Serbian Society of Great Britain«* i časopisa *»New Europe«* nastojali da između Italije i Jugoslavena dodje do kompromisa o granicama na Jadranu u nadi da bi se na taj način moglo otkloniti talijanski *»veto«* ujedinjenju Hrvata i Slovenaca sa Srbima odnosno stvaranju jugoslavenske države. Arthur Evans je početkom 1916. iznio svoj prijedlog kako da se riješi jugoslavensko-talijanski spor. On je predlagao da Italija dobije Trst i Istru s Pulom sve do Raše a osim toga i otoke Cres i Lošinj.²¹ Za sličan se kompromis založio i Seton-Watson koji je, kao i Evans, smatrao da se Italiji ne može poreći pravo na stratejsku granicu unutar razumne etnografske granice, i predlagao da se Italiji prizna pravo na

²⁰ D. Šepić, Supilo diplomat, Zagreb 1961, str. 138—149.

²¹ A. Evans, *Les Slaves de l'Adriatique et la Route continentale de Constantinople*, London (1916), str. 14—15.

Goricu i zapadni dio Goriške s Tržičem, zatim Trst, ali kao slobodnu luku, i Istru do Raše, kao i otoke Lošinj i Vis.²² Slične koncepcije u Italiji propovijedali su šef socijalreformista Leonida Bissolati, koji je bio ministar u Bosellijevoj vladi, i profesor Gaetano Salvemini u svom listu »Unità«. Prema njihovom mišljenju »jadranski kompromis« bi se mogao postići na taj način da Italija prizna Jugoslavenima pravo na cijelu Dalmaciju osim eventualno Zadra, a Jugoslaveni da priznaju Italiji pravo na Gorišku, Trst i Istru do Učke i Čićarije (Monti della Vena).²³ Dakle i prema kompromisnom programu pobornika jugoslavenskog ujedinjenja u savezničkim zemljama slovenske teritorije trebalo je žrtvovati da bi se postiglo da Italija pristane na stvaranje Jugoslavije. Srpska vlada, koja se nakon sloma Srbije nalazila u teškoj situaciji, javno je izjavljivala preko Pašića da priznaje pravo Italije na prevlast na Jadranu a u krilu Jugoslavenskog odbora nije postojalo potpuno slaganje u pogledu odnosa prema Italiji. Kao što spominje Nikola Stojanović u svojim uspomename, Srbi u Odboru se nisu slagali potpuno s oštrom kampanjom koju je vodio Odbor u pogledu granica jer je ona imala uvijek antitalijansku oštricu,²⁴ a od Hrvata Supilo je pokazivao najveću sklonost da se založi za kompromisnu granicu. Na nagovor Wickhama Steeda i ostalih pobornika jugoslavenskog ujedinjenja on je u proljeće 1916. nastojao u Rimu stupiti u dodir s talijanskim službenim faktorima da izvidi pod kojim bi uvjetima bili voljni odustati od »veta« jugoslavenskom ujedinjenju, ali je Sonnino odbio da ga primi, a nacionalistička štampa ga je oštro napala. Međutim Supilo je uspio razgovarati s Bissolatijem i zalagao se za kompromisno rješenje jadranskog pitanja, čime se Bissolati potpuno složio.²⁵

Svi ti pokušaji kompromisa bili su u to vrijeme bez ikakva utjecaja na držanje talijanske vlade. Talijanski ministar vanjskih poslova Sidney Sonnino branio je Londonski ugovor od svake pa i najmanje revizije, a Jugoslavenski odbor pod predsjedništvom Trumbića nije pokazivao nikakve sklonosti za kompromis unatoč sondiranjima koje je Supilo pravio u Italiji. Ustvari, Trumbić se i usprotivio Supilovoj misiji u Italiji.²⁶

Slovenski politički krugovi i slovenska javnost su u talijanskoj intervenciji u ratu gledali najveću opasnost za nacionalni opstanak slovenskog naroda. Oni su saznali za teritorijalne odredbe Londonskog ugovora a znali su kakva bi bila sudbina Slovenaca pod Italijom. Dilema je bila teška. Pobjeda Saveznika, među kojima se nalazila Italija,

²² R. W. Seton-Watson, *The Balkans, Italy and the Adriatic*, London (1916), str. 70—73.

²³ Clanci G. Salvemini o tom problemu u G. Salvemini, *Dal Patto di Londra alla Pace di Roma*, Torino 1925. Vidjeti također C. Maranelli e G. Salvemini, *La questione dell'Adriatico*, II ed., Firenze 1919.

²⁴ N. Stojanović, *Jugoslovenski odbor*, Zagreb 1927, str. 24.

²⁵ D. Šepić, *Supilo diplomat*, n. dj., str. 175—182; D. Šepić, *Srpska vlada, Jugoslavenski odbor i pitanja kompromisne granice s Italijom*, *Jugoslovenski istorijski časopis*, Beograd 1964, br. 3.

²⁶ D. Šepić, *Hrvatska u koncepcijama Frana Supila o ujedinjenju*, *Forum*, Zagreb 1968, br. 2-3, str. 368.

značila je gubitak trećine Slovenaca, podjelu slovenskog naroda, a za ostale Slovence nije bilo sigurno kakva im se sudbina sprema, da li bi se priključili jugoslavenskoj državi, ukoliko se uopće stvori, ili bi ostali i dalje u Austriji. U Austriji je pak Slovencima, u slučaju pobjede Centralnih sila, prijetilo da budu podvrgnuti germanizaciji koju su planirali njemački nacionalisti koji su imali u programu osiguranje Trsta za nijemstvo. Situacija se počela mijenjati tek nakon smrti Franje Josipa i dolaska na prijestolje cara Karla potkraj 1916, nakon Februar-ske revolucije 1917. i ulaska Sjedinjenih Američkih Država u rat.

Car Karlo je, svjestan teške ekonomske i političke situacije u zemlji i nesiguran u ishod rata koji se produžavao bez izgleda na pobjedu, uspostavio tajne kontakte s francuskom a kasnije i s britanskom vladom kako bi ispitao mogućnost uvjeta mira. Francuska i britanska vlada, u nadi da bi mogli odvojiti Austro-Ugarsku od Njemačke i zaključiti s njome separatni mir, bile su spremne smanjiti svoje ratne ciljeve prema Austro-Ugarskoj, čak i na štetu Italije i Srbije, i u tajnim razgovorima svodile svoje uvjete uglavnom na potrebu reorganizacije Monarhije kako bi se zadovoljili njeni narodi. Tom prilikom je bilo riječi i o jugoslavenskom pitanju. Vlada u Beču je počela popuštati u svom pritisku; bavila se planovima o stvaranju poljske države, a kad je u Rusiji u martu 1917. buknula revolucija koja je dovela do pada carizma, odlučila se na uspostavu ustavnosti i sazvala parlament. U hrvatskim i slovenskim zemljama su počeli dogovori političkih stranaka radi formuliranja zahtjeva o ujedinjenju Slovenaca, Hrvata i Srba Monarhije u jednu samostalnu državu pod žezlom Habsburga. Sve slovenske građanske stranke austrijske pole Monarhije ujedinile su se u Jugoslavenskom klubu na bazi zajedničkog nacionalnog programa, koji je predviđao ujedinjenje svih zemalja u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u samostalnu državu pod žezlom Habsburške dinastije. Kako vlada nije prihvatila taj program za reorganizaciju Monarhije, Jugoslavenski je klub ušao u opoziciju i poveo oštru kampanju u masama koja je poprimala s vremenom sve izrazitiji antiaustrijski karakter.²⁷ U toj kampanji se uvijek inzistiralo na ujedinjenju svih slovenskih teritorija. Majsku deklaraciju nije prihvatila Jugoslavenska socijaldemokratska stranka. U memorandumu koji je izradila za Stockholmsku konferenciju predviđala je za Slovence autonomiju u okviru reorganizirane Austrije, s time da u takvoj Sloveniji budu ujedinjene sve slovenske teritorije.²⁸

Na radikaliziranje programa slovenskih stranaka u nacionalnom pitanju djelovale su sve teže prilike u zemlji, propaganda što se širila iz inozemstva nakon zaključenja Krfske deklaracije i ideje o potrebi što skorijeg zaključenja općeg mira bez aneksija i kontribucija a na bazi prava svakog naroda na samoodredjenje koje su se širile iz Rusije; naročito nakon izbijanja Oktobarske revolucije. U rat na strani Saveznika su k tome ušle Sjedinjene Američke Države koje su preko predsjednika

²⁷ D. Šepić, Oktobarska revolucija i jugoslavensko pitanje u Austro-Ugarskoj 1917-1918, *Historijski zbornik* XI-XII, Zagreb 1958-1959, str. 7-12.

²⁸ H. Tuma, n. dj., str. 450-453.

Wilsona propagirale misao o pravu svakog naroda da bira vladu pod kojom će živjeti. Jugoslavenski klub je u bečkom parlamentu doduše isticao svoju vjernost dinastiji i državi, ali je sve energičnije tražio da se što prije pristupi rješavanju jugoslavenskog pitanja, jer — kao što je predsjednik Kluba Anton Korošec izjavio u parlamentu 19. oktobra 1917. — »ako se ovo rješenje ne pripremi u pravo vrijeme od nadležnih faktora, onda će ga uzeti u svoje ruke forumi izvan Monarhije«.

Medjutim, kad je potkraj oktobra 1917. austrijska vojska iznijela veliku pobjedu nad talijanskom vojskom kod Kobarida, vlada je pokazivala sve manje volje da udovolji zahtjevima Jugoslavenskog kluba. Poraz talijanske vojske i njeno povlačenje iz slovenskih teritorija dala je povoda za jednu manifestaciju koja je mogla stvoriti utisak da Slovenci žele iskoristiti priliku kako bi postavili pitanje priključenja Beneške Slovenije. Predsjednik »Edinosti« Otokar Rybař je naime predveo carskom namjesniku u Trstu deputaciju tršćanskih Slovenaca i bjegunaca iz Gorice da mu izrazi njihovu radost zbog pobjede kod Kobarida, koja je — kao što je tom prilikom izjavio — otklonila opasnost za Trst i omogućila da se povrate slovenski krajevi kod Soče »od Rombona do Svete Gore a konačno i naša sunčana Gorica i vinorodna Brda, kojima se nakon duge rastave od 1866. godine pridružuje i domovina naše mletačke braće do sada talijanske Slovenije«.²⁹ Kako se u vodstvu Jugoslavenskog kluba javila reakcija na tu izjavu jer ju je austrijska štampa iskoristila u svoje svrhe, Rybař je objasnio u izjavi datoj štampi da događaji na talijanskom bojištu ne mogu imati utjecaja na politiku Jugoslavenskog kluba i da se program Kluba temelji na načelu narodnosti i samoodredjenja naroda, a što se tiče manifestacije u Trstu, da je bila samo odraz radosti primorskih Slovenaca što neprijatelj napušta njihove krajeve. Rybař je s time u vezi podsjetio na porazan utisak što je na Slovence ostavio Londonski ugovor, ali je odlučno izjavio da »nitko od primorskih Slavena ne zahtjeva niti želi aneksije teritorija Italije; mi bismo protiv takve mjere čak odlučno protestirali«.³⁰

Nakon talijanskog poraza kod Kobarida stvoreni su uvjeti da se pristupi ispitivanju mogućnosti za pomirenje između Talijana i Jugoslavena. S jedne su strane talijanski vojni i politički krugovi uvidjeli da bi bilo potrebno mijenjati politiku prema Slavenima Austro-Ugarske kako bi se podstakao njihov otpor protiv Austro-Ugarske u cilju njenog unutrašnjeg potkopavanja, s druge strane Jugoslavenski odbor je uvidjao opasnost da Saveznici zaključe separadni mir s Austro-Ugarskom, u kom slučaju bi otpala mogućnost oslobodjenja i stvaranja nezavisne jugoslavenske države. Odbor se sada nalazio prema Talijanima u jačoj situaciji i Trumbić je u decembru 1917. prilikom kontakata s talijanskim vojnim izaslanikom u Londonu generalom Molom doduše pokazivao spremnost na sporazum i kompromis ali se teško izjašnjavao što bi Jugoslaveni bili spremni priznati Italiji. Njegov glavni zahtjev je bio da se Italija odrekne Londonskog ugovora, što se pak tiče Trsta, zapadne

²⁹ Slovenski narod, 31. X. 1917.

³⁰ Isto, 9. XI. 1917.

Istre i Pule, za koje je Steed koji je učestvovao u tim razgovorima uvjeravao Molu da Jugoslaveni priznaju Italiji, Trumbić nije bio sasvim jasan, ali se odlučno protivio da se Italiji prizna pravo na tršćansko zaledje i cijelu Istru.³¹ Kad su pak u februaru 1918. povedeni pregovori izmedju Jugoslavenskog odbora na čelu s Trumbićem i talijanskog odbora za sporazum s potlačenim narodima Austro-Ugarske na čelu s Andreom Torreom, koji su imali službeniji karakter, jer su se vodili s odobrenjem talijanske vlade, o granicama se uopće nije razgovaralo već samo o načelima na osnovu kojih treba da se povuku. Trumbić je tražio da se prihvate načela narodnosti i samoodredjenja naroda, što je Torre isprva odlučno odbijao ali je na kraju pristao s time da se u sporazum unese da se primjenom tih načela ne smiju vrijedjati životni interesi ni jednog ni drugog naroda. Trumbić je to, na pritisak s britanske strane, prihvatio iako se bojao da bi se to moglo iskoristiti za primjenu Londonskog ugovora, ali je uspio da se u tekstu sporazuma za te interese precizira »koji će biti definirani na konferenciji mira« i da se za manjine koje bi pripale jednoj ili drugoj državi upotrijebi izraz »nuclei«, grupe, kako ne bi bilo nikakve sumnje da samo izolirane i manje nacionalne grupe mogu potpasti pod drugu nacionalnu državu.³² Sporazum potpisan od Trumbića i Torrea 7. marta 1918. bio je prihvaćen na Kongresu potlačenih naroda Austro-Ugarske koji je bio održan u Rimu od 8. do 10. aprila 1918. Kako je predsjednik vlade Orlando pozdravio odluke tog kongresa, činilo se kao da je postignut konačan sporazum izmedju Italije i Jugoslavena i da će talijanska vlada odustati od Londonskog ugovora i od granice koju on predviđa.

Medjutim, padalo je u oči da do konkretnog sporazuma o granicama nije došlo. Pobornici jugoslavenskog ujedinjenja i sporazuma s Jugoslavenima u Italiji Salvemini i Bissolati nisu bili s time zadovoljni i nastojali su za vrijeme kongresa da postignu sa svoje strane sporazum s Jugoslavenskim odborom. Na posebnim sastancima održanim s Trumbićem u Rimu tražili su od njega da se odrekne Istre kao što su se oni javno odrekli Dalmacije, a kad se Trumbić nije nikako htio izjasniti o granicama, Salvemini je 10. aprila odlučio izvesti stvar na čistac i tražio od njega da otvoreno kaže prihvaća li program koji su oni propagirali, naime da se Italija odrekne zahtjeva za Dalmacijom a Jugoslaveni Goriške, Trsta i Istre do Učke. Trumbić je to odbio i iznio razlog za svoje odbijanje. Rekao je da treba voditi računa o Slovencima, koje bi se dovelo do očajanja ako bi se prihvatio Salveminijev prijedlog, i istakao da bi Slovenci, ako bi Odbor to prihvatio, smatrali da ih je Odbor izdao, što bi nužno iskoristila Austrija u svojoj politici, a to bi štetilo borbi koja se vodi protiv Austrije. »Mi ne samo da ne smijemo udovoljiti vašem zahtjevu« — rekao je Trumbić — »nego treba da vam izjavimo da vam ne možemo učiniti slobodno nikakvu koncesiju na štetu Slovenaca. Po-

³¹ D. Šepić, Jugoslavenski odbor i Rimski pakt, Jugoslavenski odbor u Londonu, Zagreb 1966, str. 484—488.

³² Isto, str. 498—505.

korit ćemo se samo nalogu koji bi potekao od Engleske, Francuske i Sjedinjenih Država». ³³

Ustvari, Trumbić je bio već tada spreman na kompromis, samo nije nikako htio da Odbor primi bilo kakvu javnu obvezu u tom pogledu. Kada je u talijanskoj vladi izbio sukob između Bissolatija, koji se zalagao za lojalno sprovođenje sporazuma s Jugoslavenima i za priznanje Slovenaca, Hrvata i Srba Austro-Ugarske kao savezničkog naroda a Jugoslavenskog odbora kao njegova predstavnika, kako je to Odbor tražio od savezničkih vlada, i Sonnina koji je bio uporno protivan politici sporazuma s Jugoslavenima, Trumbić je odlučno podržao Bissolatija i da bi mu dao argumente u ruke za borbu protiv Sonnina izjavio mu je u privatnom razgovoru 28. augusta 1918. da bi Jugoslaveni mogli prihvatiti kompromis o granici na osnovu Evansove linije, precizirajući da bi se granica povukla Jadranom na jug od Pule. ³⁴

Slično kompromisno stajalište je imala i srpska vlada. U njenom memorandumu o nacionalnim zahtjevima Srbije od 31. marta 1918. upućenom Saveznicima Italiji se priznaju Trst i zapadna obala Istre s Pulom. ³⁵

U domovini se na kompromis Jugoslavenskog odbora s Italijom u prvo vrijeme gledalo s nepovjerenjem. Tršćanska »Edinost« je 2. aprila 1918. prigovarala što se u sporazumu Trumbić—Torre nalazi klauzula o životnim interesima, jer Talijani — kaže »Edinost« — smatraju da u njihov životni interes spadaju krajevi oko Soče, Trst i Pula i da se nijedan Talijan ne odriče Trsta. Međutim, kao što uvjerava list, Slovencima ne može ništa nadomjestiti Trst i ako Italija želi živjeti sa Slovencima u miru, neka se odrekne svojih imperijalističkih aspiracija na njihove teritorije.

U svim se slovenskim krajevima u to vrijeme već bila razmahala kampanja za Majsku deklaraciju koja je, nakon izbijanja Oktobarske revolucije i januarskog memoranduma Jugoslavenskog kluba konferenciji mira u Brest-Litovskom, sve više ispuštala spominjanje Habsburškog žezla a sve više isticala pravo samoodređenja i međunarodni karakter jugoslavenskog pitanja. ³⁶ Jugoslavenski pokret u zemlji je jačao u borbi protiv vlade i sve odlučnije postavljao i pitanje granica. U Pragu su povodom 50-godišnjice Narodnog Dívadla u maju 1918. održane svečanosti solidarnosti slavenskih naroda a održan je tom prilikom i kongres potlačenih narodnosti Austro-Ugarske kao pandan Rimskom kongresu, na kojem je od Talijana učestvovao samo tirolski zastupnik Conci. U

³³ Povjerljiv izvještaj G. Salveminija R. W. Seton-Watsonu, Arhiv R. W. Seton-Watsona u Londonu. Taj dokument zahvaljujem ljubaznosti prof. Hughu Seton-Watsona. Vidjeti također A. Tamborra, *L'idea di nazionalità e la guerra 1914—1918, Estratto dagli Atti del XLI Congresso di Storia del Risorgimento italiano*, Trento 9—13 Ottobre 1963, str. 101—102.

³⁴ A. Tamborra, n. dj., str. 104.

³⁵ D. Janković - B. Krizman, *Gradnja o stvaranju jugoslovenske države* (I. I—20. XII 1918), Beograd 1964, str. 163—164.

³⁶ L. Ude, *Deklaracijsko gibanje na Slovenskem*, Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada austro-ugarske monarhije i stvaranje jugoslavenske države, Zagreb 1969, str. 141—157; D. Kermauner, Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918, Ljubljana 1969, poglavje I.

rezoluciji kongresa se osudjuju »državni ugovori koji nisu potvrđeni voljom naroda«, što je bila jasna aluzija na Londonski ugovor a na manifestacijama je jedan od čeških zastupnika govorio o slavenstvu Trsta.³⁷

Praške svečanosti su potakle polemiku među talijanskim socijaldemokratima u kojoj je iznijeto na diskusiju pitanje budućnosti Trsta za slučaj ako dodje do stvaranja jugoslavenske države. Predsjednik talijanske socijaldemokratske stranke Pittoni je u diskusiji kritizirao praške manifestacije i u listu »Lavoratore« upozoravao slovenske nacionaliste da talijanski radnici, iako žele slovenskom narodu slobodu i nezavisnost, ni pod koju cijenu neće da potpadnu pod Jugoslaviju.

Ta se polemika u toku juna proširila u oštriju polemiku između »Lavoratora« i »Edinosti«. Povod je za to dala proslava godišnjice Majске deklaracije u Trstu, na kojoj su govorili predsjednik Jugoslavenskog kluba Korošec i potpredsjednik »Edinosti« Josip Wilfan. Korošec je u svom govoru istakao važnost koju ima Trst za slovenski narod a Wilfan je osudio Londonski ugovor i, istakavši da se Slovenci postavljaju na načelo samoodredjenja naroda, izjavio da Trst i cijelo Primorje pripadaju Jugoslaviji i da u tom pitanju nema mogućeg kompromisa.³⁸

Nakon toga se kao reakcija širi u Trstu antislavenska kampanja. Nju ne vode talijanski nacionalisti ili liberalci već socijaldemokrati na čelu s Pittonijem koji je bacio parolu: »Nikada pod Jugoslaviju.« U redovima slovenskih socijaldemokrata se tada javljaju sve veća neslaganja u pitanju granica. Mladji na čelu s Golouhom i Ferfoljom traže suradnju s građanskim strankama u borbi za nacionalnu nezavisnost i zalažu se za sporazum s Talijanima o granicama ističući važnost Trsta za Slovence i buduću Jugoslaviju. Jedan od njihovih prvaka Ivan Cankar je u predavanju koje je održao u Trstu 20. aprila 1918. izjavio: »Bez Trsta, bez mora bi slobodna, nezavisna, demokratska Jugoslavija bila nemoćna, mrtvorodjena, zauvijek pokopana.«³⁹ Rezultat polemike koja se vodila u redovima slovenskih socijaldemokrata je bila rezolucija izglasana povodom Radničkog dana u Ljubljani 28. jula 1918. U njoj se kaže da se Jugoslavenska socijaldemokratska stranka odlučno zalaže za »ujedinjenje našeg troimenog naroda u vlastitu demokratsku državu«, da u pogledu granica stoji na stajalištu sporazuma sa zainteresiranim narodima na osnovu samoodredjenja naroda te predlaže pregovore s talijanskim i njemačkim socijaldemokratima.⁴⁰

Vodstvo talijanske socijaldemokratske stranke je prihvatilo taj poziv na pregovore: međutim, do njih nije došlo, jer se uskoro vidjelo da između slovenskih i talijanskih socijaldemokrata postoje prevelike razlike u gledištima na pitanje granica. Talijanski socijaldemokrati su odbijali svako rješenje tršćanskog pitanja u okviru Jugoslavije, a slovenski

³⁷ M. Paulová, Kongres potlačenih naroda Austro-Ugarske u Pragu u svibnju 1918, Naučni skup, n. dj., str. 229—242.

³⁸ D. Šepić, Raspad Austro-Ugarske i Trst, Jadranski zbornik II, Rijeka—Pula 1957, str. 172—176.

³⁹ Iscrpnije o tome D. Kermauner, n. dj., poglavje V.

⁴⁰ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951, str. 354—355.

socijaldemokrati bili su u većini odlučno za priključenje Trsta Jugoslaviji. Stoga su 22. septembra pregovori odloženi. Talijanska je socijaldemokratska stranka na svom zboru od 18. oktobra odbila prijedlog Puechera da se stranka izjasni za priključenje Trsta Italiji i izglasala rezoluciju prema kojoj Trst treba da postane potpuno nezavisan pod zaštitom Lige Naroda a da mu se priključe pretežno talijanski teritoriji Furlanije i Istre.⁴¹ Slovenski socijaldemokrati su odbijali takvo rješenje i, suradjujući zajedno s građanskim strankama zalagali se za rješenje pitanja granica na osnovu načela narodnosti i narodnog samoodredjenja.⁴²

U to se vrijeme Austro-Ugarska već raspadala i u Zagrebu je bilo formirano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, koje je 29. oktobra proglasilo nezavisnost Države Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice. U Narodnom vijeću su se nalazili zastupnici svih slovenskih krajeva Austrije, među njima i primorskih Slovenaca. U tim danima sve su slovenske stranke bile složne u pogledu granica prema Italiji, kako građanske tako i radničke, i kad je Italija nakon zaključenja primirja s Austro-Ugarskom u Villa Giusti 3. novembra 1918. okupirala krajeve koji su joj bili obećani u Londonskom ugovoru, u rezolucijama svih stranaka dižu se protesti protiv talijanske okupacije i traži da se u svim spornim teritorijama na Jadranu provede plebiscit. Izvršni komitet Jugoslavenske socijaldemokratske stranke je 22. novembra 1918. donio rezoluciju u kojoj traži da se prilikom povlačenja granice poštuje načelo samoodredjenja naroda, i ističe: »Trst kao i cijelo Primorje bivše Austro-Ugarske države osim Furlanije treba da pripadne novonastaloj državi SHS.«⁴³

Odlučan stav svih slovenskih stranaka u pitanju granica utjecao je da vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca izidje pred konferenciju mira u Parizu 1919. sa zahtjevom da Goriška s gradom Goricom i cijela Istra pripadnu jugoslavenskoj državi a Trst da postane nezavisan pod međunarodnom garancijom.⁴⁴ Bio je to odraz raspoloženja cijele jugoslavenske javnosti koja je bila ogorčena zbog talijanske okupacije, tako da bi svakako kompromisnije stajalište naišlo na oštru osudu u zemlji. Trumbić, koji je bio ministar vanjskih poslova bio je svjestan da će biti potrebno praviti kompromis, ali — kao što je bio istakao u diskusiji sa Salveminijem u Rimu — smatrao je da zbog raspoloženja naročito u Sloveniji može popuštati samo pod pritiskom velikih Saveznika.

⁴¹ D. Šepić, *Raspad Austro-Ugarske i Trst*, n. dj., str. 179—182.

⁴² O polemikama u redovima socijalne demokracije D. Kermauner, n. dj., poglavlja II, III, IV i V.

⁴³ Zgodovinski arhiv, n. dj., str. 371—372.

⁴⁴ B. Krizman - B. Hrabak, *Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920*, Beograd 1960, str. 357.

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN UND DIE ADRIATISCHE FRAGE WÄHREND DES ERSTEN WELTKRIEGES

Der Verfasser behandelt in diesem Beitrag, der eigentlich ein abgehaltener Referat auf der XIV. Tagung der slowenischen Historiker (in Nova Gorica, September 1968) ist, in Einzelheiten grosse Bemühungen, Erfolge und Misslänge der jugoslawischen Politiker und Völker um Erkämpfung ihrer totalen nationalen Befreiung auf dem Grunde des Selbstbestimmungsrechtes.